

att man inte i en enda stor artikel kunde teckna hela den utveckling som skett under så lång tid och därför är det förståndigt att ta in artiklar som på skilda områden fördjupar kunskapen. Vi får en belysning av vad vänskap och kärlek betytt i gången tid, av vad tålmod och heder inneburit, av hur politisk klokhet och krigshandlingar tolkats, av brytningen mellan filosofi med rötter i antiken och kristendomens etiska och moraliska omdömen, allt i kontrast till folkliga traditioner särskilt rörande äktenskapet och synen på kvinnans roller i samhället. Det är således ett stort spektrum av ytterst intressanta frågor som lyfts fram och här kan det inte bli fråga om att recensera vart och ett bidrag för sig. Jag vill bara konstatera att det är mycket värdefull kunskap som lyfts fram och som borde ingå i det allmänna medvetandet och i skolans undervisning, vilket väl ändå är att hoppas för mycket.

Jag har vid läsningen framför allt fäst mig vid den genomgripande roll kristendomens trosvärld spelat i tolkningen av s.k. vetenskapliga data, vidare av hur kyrkans moralvärderingar tolkats i relation till sedvänjor och bruk med lång tradition på det folkliga planet och av hur symboler som himmel och helvete kunnat få konkreta nedslag i den folkliga föreställningen. Boken utgör faktiskt en rik källa till förståelse för hur tidigare släktled argumenterat och handlat i skilda situationer. Vi finner paralleller till det på många håll i världen idag, där inte det moderna, för att inte tala om det senmoderna, tänkesättet ännu slagit igenom. Och man slås av hur nära egentligen den förmoderna livshållningen ligger oss historiskt sett. Man kommer att undra över om alla företeelser i vårt senmoderna samhälle kan betraktas som positiva. Läsningen av denna värdefulla bok borde åtminstone hjälpa oss att bättre förstå kulturer i vår värld som liknar de förmoderna livshållningarna som här skildras. I en interkulturell dialog, t.ex. med en del av våra invandrarkulturer, är det väsentlig kunskap denna bok förmedlar.

Nils G. Holm, Åbo

Äntligen stod hon i predikstolen. Historiskt vägval 1958. Boel Hössjer Sundman (red.). Verbum, Stockholm 2008. 251 s., ill. ISBN 978-91-526-3217-8.

2008 var det femtio år sedan ett beslut fattades som gav kvinnor rätt att bli präster i Svenska kyrkan. Med anledning av det har Verbums bokförlag gett ut en an-

tologi som både skall ge inblickar i debatterna om det kvinnliga prästämbetet före 1958 och utvecklingen som ägt rum sedan dess fram till nu. I boken medverkar elva kvinnor och tre män. Sju av kvinnorna och två av männen är präster i Svenska kyrkan. Åtta av kvinnorna är teologie doktorer, två dessutom docenter samt en professor emerita i historia. En av männen är professor emeritus i teologi.

Den nuvarande ärkebiskopen Anders Wejryd har skrivit förordet till boken. Han blickar inte bara bakåt utan ser även framåt med budskapet att ”vi behöver kvinnliga präster som ledare i kyrkan, som kyrkoherdar och biskopar!” (s. 6). Boken inleds med en uppsats av antologins redaktör Boel Hössjer Sundman, som ger en historisk översikt över debatterna fram till 1958. Sundmans tanke med antologin är att den skall stimulera till vidare forskning. Hon menar att ”märkligt nog finns det nästan ingen forskning om de prästvigda kvinnorna och deras betydelse för Svenska kyrkan” (s. 11).

Många av uppsatserna i boken uppehåller sig vid historiska betraktelser, både vad som hände före och efter 1958. En av de allra första svenska kvinnor som talat från en predikstol var Afrikamissionären Ida Granqvist. Hon höll ett anförande vid en missionskonferens i Nikolai kyrka i Örebro 1916. Detta ledde i efterhand till en hel del diskussioner och många reportage i tidningar om det som uppfattades som en unik kyrkohistorisk händelse. Redan 1911 hade Anna Howard Shaw, prästvigd i en metodistkyrka i England 1880, predikat i Gustav Vasa kyrka i Stockholm, men inte från predikstolen. Även denna predikan blev omtalad i tidningarna. Den tredje kvinnan som predikade i en svensk kyrka var författaren Ester Lutteman, också i Gustav Vasa kyrka, 1929. Denna gång skedde det på predikstolen, och fick påtaglig uppmärksamhet i tidningarna. Lutteman kände en stark prästkallelse och var nära lierad med kvinnorörelsen.

Redan 1923 föreslog en utredning, tillsatt 1919, att kvinnor skulle få tillträde till prästämbetet. En inskränkning som anfördes var att en kvinnlig präst bara kunde få tjänst i en församling där det redan fanns en manlig präst. Utredningens förslag avvisades emellertid av biskopsmötet. 1946 tillsatte regeringen en ny kommitté med uppgift att utreda och komma med förslag i frågan om att öppna prästämbetet för kvinnor. Utredningens förslag förelåg 1950. Majoriteten föreslog att kvinnor skulle kunna prästvigas men med en liknande inskränkning som föreslogs 1923. Mot denna inskränkning reserverade sig författarinnan Märta Leijon. Hon var politiskt aktiv inom bonderörelsen och var med om att

grundna Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund, förkortat SLKF. Regeringsförslaget 1957, om att ge kvinnor tillträde till prästämbetet, gick på Märta Leijons linje. Kyrkomötet 1957 röstade för ett uppskov med att fatta beslut i frågan. Ett extra kyrkomöte 1958 beslöt enligt regeringens förslag med röstsiffrorna 69 för och 29 emot förslaget. Samtidigt infördes en s.k. samvetsklausul. Den innebar att män som inte ville samarbeta med kvinnliga präster hade rätt att vägra det. Klausulen upphävdes 1982.

Göran Lundstedt, som skildrat denna historiska utveckling, vill slå hål på den mytbildning som förekommit, att staten skulle ha ställt kyrkomötet 1958 inför ett ultimatum att svara ja. Istället vill Lundstedt visa på att beslutet genomfördes genom påtryckningar inifrån kyrkan själv. År 1960 vigdes de tre första kvinnorna till präster. De kvinnliga präster som vigdes under den första tiden var i stor utsträckning ogifta. 34 av de 55 vigda fram till 1970 var således ogifta. Därefter ökade andelen gifta; en del gifte sig med manliga präster. Det medförde en förändrad prästfruroll jämfört med tidigare.

En av författarna i boken som är kritisk till femtioårsfirandet eller högtidlighållandet av beslutet 1958 är prästen teol. dr Margareta Brandby-Cöster, prästvigd 1970. Det hon vänder sig mot är den s.k. samvetsklausulen. Kyrkoledningens beslut betraktas av henne som ett "svek" och en "skamfläck", två begrepp som teol. prof. Gustaf Wingren hade använt sig av inför kyrkomötet 1984. Samvetsklausulen kom enligt Brandby-Cöster i stor utsträckning att skada de första kvinnliga prästernas arbetssituation på ett markant sätt, medan kvinnoprästmotståndarna skyddades. I Göteborgs domkyrka förekom ingen kvinnoprästvigning förrän 1992. Beslutet 1958 "bör inte firas, men minnas!", inskräper Brandby-Cöster (s. 168). Kritiken gäller inte enbart beslutet 1958 utan också "män med makt" som fortfarande gör sig starkt gällande. Brandby-Cösters artikel är skriven i en aggressiv ton och utgör därmed en kontrast till flera av artiklarna, som är mer måttfulla i sin argumentering.

Teologidoktorand och utredare Maria Södling framför kritik mot det sista bandet av verket *Sveriges Kyrkohistoria* som utgavs 2005 med titeln Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Detta band ägnar mycket liten uppmärksamhet åt vad kvinnliga präster har utträttat. "Ungefär 15 av bokens 400 sidor berör temat kvinnor som präster" (s. 188). I stället "figurerar diakonissor, syföreningar och missionärer" (s. 189), vilket irriterar Södling. Störst kritik får huvudförfattaren, professorn

i kyrkohistoria Ingmar Brohed, inte minst därför att kvinnoprästmotståndarna får en så framträdande del i framställningen medan kvinnorna osynliggörs. "Där förespråkare för kvinnliga präster citeras i korta avsnitt, oftast i löpande text, återges centrala motståndartexter i långa blockcitat" (s. 191).

En del av de kvinnliga prästerna som medverkar i boken skriver om egna erfarenheter. Lisa Tegby prästvigdes för Luleå stift 1971 och berättar om det stöd hon har fått både från kyrkans ledning och ute i församlingarna. Detta har varit betydelsefullt under hela hennes verksamhet. Hennes artikel är skriven i en klar positiv anda. Läsaren får märka prästens engagemang för den inre kallelsen att förkunna evangeliets budskap och hur den påverkats av den lågkyrkliga EFS-bakgrund som hon växte upp med i Norrland.

Elin Engström, som prästvigdes så sent som 2005, delger oss sina aktuella upplevelser i samband med prästtjänsten. Hon har dessutom per e-post intervjuat de prästrekryteringsadjunkter som finns i de tretton stiftet och har personligen mött rektorer för de tre prästutbildningsinstitutionerna i Sverige. En fråga gällde om kvinnliga prästkandidater i dag möter något motstånd på grund av sitt kön. Det förekommer numera knappast alls, åtminstone utåt sett. Däremot kan det ibland bakom ytan finnas en "tystnadens kultur" som man inte talar öppet om.

Etnologen Birgitta Meurling utförde i slutet av 1990-talet en intervjuundersökning bland kvinnliga präster gällande deras verksamhet och synen på den. De lägger vikt vid att vara professionella och tar sitt yrke på stort allvar. Det är viktigt att tänka på klädstil och yttre framtoning, eftersom detta ofta blir föremål för kommentarer från omgivningen. Det gäller bl.a. smycken och makeup, där de kvinnliga prästerna förväntas vara "lagom". De drar en tydlig gräns mellan arbete och fritid för att de skall kunna orka med arbetsuppgifterna. Informanterna har också i de flesta fall uppvisat en förstående attityd till dem som motsätter sig prästvigning av kvinnor.

Det har varit intressant att ta del av innehållet i denna bok som ger inblickar i många av de olika debatterna om kvinnors rätt till prästämbetet i Svenska kyrkan. För en kulturhistoriker är det extra intressant att få veta hur verkligheten har utformats för de kvinnliga prästerna, antingen det rör sig om material insamlat genom fältarbeten eller egna erfarenhetsberättelser från de kvinnliga präster som medverkat i boken. Ett nästa

intressant steg i forskningen vore att utföra fältarbeten som avser församlingsbornas syn på och förhållnings-sätt till de kvinnliga prästerna under de gångna femtio åren och fram till nu.

Anders Gustavsson, Oslo

Industriland. Tolv forskare om när Sverige blev modernt. Jan af Geijerstam (red.). Pre-miss förlag, Stockholm 2008. 306 s., ill. ISBN 978-91-85343-58-4.

Utställningen Industriland på Arbetets museum i Norrköping hör till mina favoriter. Den skildrar en tid av stora förändringar på ett mångsidigt och tankeväckande sätt som stimulerar till reflektion – samtidigt som där också finns starka och glada upplevelsedimensioner. Mer säger jag inte – annat än att jag rekommenderar alla som inte sett Industriland att göra ett besök på Arbetets museum.

Nu var det inte utställningen jag skulle skriva om här utan antologin *Industriland. Tolv forskare om när Sverige blev modernt*. Boken är kopplad till utställningen och har liksom den fokus på vad som i inledningen kallas den högindustriella epoken 1930–1980: ”Under dessa femtio år tog Sverige steget från utbredd fattigdom, stora orättvisor och sociala motsättningar till ett prisat demokratiskt välfärdssamhälle där staten och parterna på arbetsmarknaden under samförståndets banér fördelade de växande ekonomiska tillgångarna och människor fick tryggare arbetsplatser, bättre bostäder, utökad fritid och ett växande utbud av varor. Med utställningen vill museet ge kunskap och skapa förståelse för den egna historien”, skriver museidirektör Anders Lindh och ekonomhistorikern Maths Isacson i förordet. Där säger de också att antologin ”vänder sig till gymnasielärare, studerande vid landets folkhögskolor, högskolor och universitet, förtroendevalda inom organisationer samt en historieintresserad allmänhet”.

Boken har redigerats av industrihistorikern Jan af Geijerstam, som också skrivit det övergripande inledningskapitlet ”Sverige och den högindustriella epoken”. Kulturgeografen Tora Friberg låter oss därefter möta tiden på ett människonära plan, när hon återberättar ett samtal med sin mor, född 1920. Moderns livshistoriska berättelse levandegör hur tidens samhälleliga förändringar kunde återverka i det levda livet på det personliga planet under den aktuella perioden. I det följande kapitlet, ”Arbetets skiftande villkor”, placerar

Maths Isacson sedan in det människonära perspektivet i en reflekterande översikt över arbetets och arbetslivets förändring liksom de olika konsekvenserna för kvinnor, män och invandrare. Jenny Andersson, ekonomhistoriker, driver problematiseringen vidare i sitt bidrag ”Socialdemokratin, tillväxten och den sociala utslagningen”, som hon avslutar med att fråga ”vad vi ska med tillväxt till, om den inte leder till mänsklig välfärd?”. Den frågan får ytterligare en dimension i historikern Maija Runcis artikel ”De som inte fick plats – att hålla måttet”. Hon granskar där steriliseringslagens effekter för dem som bedömdes vara avvikande på grund av ras, kön eller brister i de fysiska eller psykiska förmågorna. Från 1935 till 1975, då lagen avskaffades, steriliserades ungefär 63 000 människor i Sverige.

Kvinnliga företagare hörde till dem som på andra sätt var marginaliserade, då inte minst av forskningen, menar ekonomhistorikern Therese Nordlund i kapitlet ”Kreativa kvinnor – om kvinnligt företagande under 1900-talets förra hälft”. Efter en översikt över hinder och möjligheter presenterar Nordlund i närbild några av tidens kvinnliga entreprenörer och deras företag.

I ett av bokens kortaste kapitel ger historikern och arkivchefen Lars-Erik Hansen en koncentrerad framställning av Sveriges förändring: ”Den unika immigrationspolitiken – från utvandrar- till invandrarland.” Kapitlet är kort, ja – men just därför imponerande innehållsrikt, inte bara genom texten utan också genom de välvalda diagrammen och modellerna som åskådliggör förändringen på ett dynamiskt, tydligt och lättillgängligt sätt.

Kulturgeografen Irene Molina diskuterar boende-frågan och dess förändring över tid utifrån klass, kön och etnicitet i artikeln ”Segregation – eller den svenska bostadsförsörjningens paradoxer”. Framställningen är både saklig och problematiserande samtidigt som den också är intresseväckande genom sina polemiska övertoner, exempelvis i formuleringen ”Sverige har helt enkelt inte gjort upp med sitt rasbiologiska förflutna och att tro att rashygienism är en avslutad epok i svensk historia skulle vara något naivt”. Citatet är ryckt ur sitt sammanhang, ja, men uppmanar till reflektion och diskussion, vilket inte är oviktigt med tanke på den vida läsekrets *Industriland* vänder sig till.

Filmvetaren och arkivchefen Pelle Snickars bidrag, ”Det medialiserade samhället”, är viktigt för förståelsen av perioden. Tillkomsten och utbredningen av radio, film och tv i olika former, med olika målsättningar och olika användning tillhör det nya som är viktigt för förståelsen